

מסמך שירותי הביטחון בקזבלוקה, 1948: שמות הצופן בשימוש הסוכנים הישראליים מימין: עולה ממרוקו יורד לרצוף בנמל חיפה, סתיו 1954 (לע"מ)

"מסגרת" פורצת גבולות

בעיות יסוד של המוסד בארגון העלייה החשאית ממרוקו, 1956-1961

אלית שמלה

ב־2 במרץ 1956 זכתה מרוקו בעצמאותה מידי צרפת. בקיץ 1956 החליטו שלטונות מרוקו לאסור על הגירה יהודית. המלך מחמד החמישי נפגע מכפיות הטובה שגילו "בניו בני דת משה" שרצו להגר ממולדתם לישראל, למרות שהעניק להם שוויון זכויות. שלטונות מרוקו טענו שהחלטתה נבעה מלחצי הליגה הערבית.

יוצקים תוכן ל"מסגרת"

באותה עת, על פי נתוני הסוכנות היהודית, כ־100,000 יהודים במרוקו ביקשו לעלות לישראל. החרדה לגורל יהודי מרוקו הניעה את ממשלת ישראל ואת הנהלת הסוכנות היהודית לפעול במקביל בשתי דרכים: מדיניות סבילה וגלויה - ניהול משא ומתן עם שלטונות מרוקו למען יציאה חוקית של יהודים; מדיניות פעילה וסמויה - עלייה בלתי חוקית, בסיוע סוכני ה"מוסד", עד שיושג היתר רשמי.

המאמץ חייב שיתוף פעולה בין משרד החוץ הישראלי, מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית בראשות זלמן שרגאי, "המוסד" בראשות איסר הראל, מוסדות הקהילה היהודית במרוקו וארגונים יהודיים בין-לאומיים. מאחר ששלטונות מרוקו סירבו לדון ישירות עם ישראל, ממשלת ישראל הסמיכה את הקונגרס היהודי העולמי לנהל את המשא ומתן. לראשי הקונגרס היו קשרים הדוקים עם בכירים בהנהגה ובבית המלוכה.

ד"ר אלית שמלה - חוקרת יהודי צפון אפריקה בעת החדשה, מרצה ומורה להיסטוריה. את עבודת הדוקטורט כתבה על פעילות המוסד בארצות המגרב בשנים 1955-1961.

חיים צרפתי, שנשפה עם עולי ה"אגוז", קזבלנקה 1959 (באדיבות יהודית יחזקאלי)

נשים יהודיות באחד מכפרי האטלס (ארכיון יד בן צבי)

בריטניה, שהעמידה את המחנה בגיברלטר לרשות הסוכנות היהודית; וצרפת, שאפשרה מעבר דרך אלג'יריה והתירה הקמת מחנה מעבר לעולים במרסיי. הנתבים והשיטות היו מגוונים. במל קזבלנקה עלו עשרות יהודים ללא דרכונים לספינה בקו מרסיי-טנג'יר-קזבלנקה; בעצירה במרסיי הם חמקו לרציף. לטנג'יר הגיעו עולים מרחבי מרוקו הועברו לנמל והפליגו במעבורת לאלחסיס שבדרום ספרד. ב"מבצע הילולא", אוטובוסים שהביאו עולי רגל יהודים ממלייה לקבר קדוש ליד העיר נאדור, הביאו בשוכם למובלעת 80 יהודים מערים אחרות. בנוסף, נשכרה הספינה "אגוז" לצמצם את התלות במבריחים. הצוות היה ספרדי, אך האלחוטן ישראלי. לאחר 12 הפלגות שבה הביאה מצפון מרוקו לגיברלטר 334 יהודים, טבעה ה"אגוז" בהפלגתה ה-13, ב-11 בינואר 1961. על סיפונה היו 43 עולים, מחציתם ילדים, האלחוטן חיים צרפתי וארבעה ספרדים. נציג המוסד קבע שסיבת הטביעה אינה ברורה, וכי אין להפסיק את העלייה החשאית ממרוקו.

אתגרים מפנים ומחוץ

שירותי הביטחון המרוקאים ידעו על "המסגרת" מקיץ 1956, ופעלו לתפיסת אנשיה. שיירות עולים נתפסו ופעילים נעצרו. "המסגרת" דאגה לסיוע משפטי וכלכלי ולהברחת הפעילים מחוץ למרוקו. וזרם המבקשים לעלות לא פסק. "המסגרת" הייתה איתות מתמיד שיהודי מרוקו רוצים לצאת בכל תנאי. גם בתקופות שבהן מספרם

בשנת 1955 הקים המוסד בארצות המגרב ארגון הגנה עצמית חשאי, "המסגרת", מחשש לביטחון היהודים עם סיום השלטון הקולוניאלי הצרפתי. מפקדה הראשון גייס 20 שליחים וקבע את המטה הראשי בפריז; סניפים הוקמו בערים מרכזיות במרוקו, באלג'יריה ובתוניסיה. צעירים מקומיים גויסו ופעלו בתאים בני ארבעה-חמישה חברים. הם עברו הכשרה בארצותיהם, כולל שימוש בנשק, וחלקם עברו אימונים בישראל ובצרפת. גובשה תכנית להגנת הרבנים היהודיים בערים, ולכלל סניף הועבר נשק שהוסתר.

הוקמה שלוחת מודיעין, כדי לעקוב אחר הלכי הרוח בציבור היהודי והמוסלמי ובשלטון. בין מקורות המידע היו אישים בארגונים יהודיים בין-לאומיים, שליחי הסוכנות היהודית וכן אזרחי חוץ (בהם לא-יהודים) שסייעו בהברחת ציוד, במימון ואף בנשק. יהודי אמריקאי שהקים מפעל במרוקו השתמש בפעילותו המסחרית להסוואת תנועות כספים למימון "המסגרת"; הקונסול הצרפתי באוג'דה סיפק ויזות בדרכונים מזויפים; עובד ממשלתי בסטיף שבאלג'יריה סיפק מאות דרכונים צרפתיים ריקים; כומר קתולי ממוצא יהודי, האב גלסברג, שימש איש קשר והעביר כספים; צעירה שעבדה במשרדו של מושל מחוז סיפקה דוגמאות לדרכונים מרוקאים החדשים ולחותמות; יהודייה שניהלה בית בושת בקזבלנקה עזרה בגיוס מפקד נמל קזבלנקה לסייע ל"מסגרת", בתשלום. "המסגרת" נזקקה לשיתוף פעולה של מנהיגים יהודים בעלי השפעה. רבים מראשי הקהילות התנגדו לשליחים מישראל כיוון שדגלו בהשתלבות במרוקו העצמאית ואף התנגדו לעלייה לישראל. עמדתם החלה להשתנות בשנת 1959 בעקבות הצטרפותה של מרוקו לליגה הערבית, הפגיעה המתמשכת בזכויות היהודים, סגירת משרדי היא"ס והפסקת פעולתו של הקונגרס היהודי העולמי במרוקו. בידודם של היהודים מיהודי העולם הלך וגדל, ולמנהיגים בקהילה החלו לשתף פעולה עם שליחי המוסד. כאשר שלטונות מרוקו ניתקו את קשרי הדואר, הטלפון והטלגרף עם ישראל בשלהי 1959, דאג המוסד לחידוש קשר המכתבים ב"מבצע צבי".

שיטות הפעולה ונתיבי היציאה

"המסגרת" נאלצה להיערך במהירות למציאת החדשה, להגדיל את כוח האדם ולהרחיב את האמצעים להוצאתם החשאית של היהודים ממרוקו. הוקמו שלוחת תנועות הנוער החלוציות ("בלט") ושלוחת העלייה ("מקהלה"), סניף קדמי במרסיי, סניף בגיברלטר וסניף עורפי בישראל. הוקמה מעבדה לזיוף תעודות והורחבה רשת התקשורת. הוצאת היהודים נעשתה דרך הים, האוויר והיבשה; כל פְּרָצָה נוצלה. שליחי המוסד התנגדו לכללי הסלקציה שהגדירו ממשלת ישראל והסוכנות היהודית, ושאפו להציל כל יהודי.

דרכי העבודה הותאמו לנסיבות המשתנות. דרכונים נקנו או זויפו, ושומרי גבול שוחדו. נקודות היציאה היו רבות: שדות התעופה ונמלי הים בקזבלנקה ובטנג'יר; אוראן וקולומבשאר באלג'יריה; המובלעות הספרדיות בצפון מרוקו, סאוטה ומלייה - ומהן לדרום ספרד ואז לגיברלטר. העלייה החשאית ממרוקו הסתייעה בכמה מדינות: ספרד, שאפשרה ליהודים להגיע ממובלעותיה במרוקו לדרום ספרד (אלחסיס ומלגה);

מחנה מעבר בקזבלנקה, 1960 בקירוב (ארכיון יד בן צבי)

תהליך הערביזציה המואץ שעברה מרוקו מאז העצמאות, הביא לדחיקת היהודים מהחיים המדיניים והכלכליים ולאפליה, ואילו המוסלמים תבעו אינטגרציה מלאה של היהודים באומה המרוקאית. סגירת שערי המדינה בפני המבקשים להגר וניתוק קשרי הדואר עם ישראל עוררו ביהודים שאיפה לצאת לפני שיהיה מאוחר מדי. רדיפת היהודים לקראת ביקור נאצר בינואר 1961 וטביעת ה"אגוז" הביאו כמה מראשי הקהילה, בהם שהיו חסידי ההשתלבות, להכרה שקיימת בעיה יהודית במרוקו. הם הבינו שעליהם להילחם למען זכויות היהודים ולהיעזר בתקשורת הבין-לאומית. ככל שהתהדקו הקשרים בינם לבין אנשי המוסד במרוקו, הצטמצמה תלותה של ישראל בקונגרס היהודי העולמי. משנת 1961 אנשי המוסד הם שניוטו את מדיניות ההנהגה היהודית במרוקו, ובאמצעותה החלו במגעים ישירים עם השלטונות.

המלך פותח את השערים

טביעת ה"אגוז" הביאה לפריצת הדרך במאבק. ישראל החלה במסע תקשורת בין-לאומי כדי לחשוף את בעייתם של יהודי מרוקו בפני דעת הקהל העולמית. העיתונות המרוקאית הטילה את האשמה לאסון על ישראל, אך המתקפה התקשורתית העולמית זעזעה את שלטונות מרוקו. המלך מחמד החמישי נענה לפניית מועצת הקהילות היהודיות והתחייב להפסיק את הפגיעה ביהודים ולהעניק דרכון לכל יהודי שיבקש. המלך מת בפברואר 1961, ועלייתו של בנו חסן השני שימשה זרז ליציאת היהודים. שנה קודם לכן נחשפה תכנית להתנקש בחייו של חסן הודות למידע שהעביר המוסד. יהודים שהיו מקורבים לבית המלוכה הכשירו את הקרקע לשיחות ישירות עם המלך החדש, בחשאיות מלאה. בקיץ 1961 החל בג'נבה משא ומתן בין נציגים ישראלים לבין נציג המלך, עבד אלקאדר בן-ג'לון. בדיונים סוכם כך: היהודים יוכלו לצאת לכל יעד פרט לישראל; את ההגירה ינהל ארגון יהודי שאינו קשור לישראל; היהודים יצאו בצנעה, בדרכונים קולקטיביים; עבור כל יהודי ישולמו מאה דולר; העלייה החשאית תיפסק.

חסן השני קיווה שההסכם ישפר את תדמיתה של מרוקו בעולם המערבי. נוסף לכך, כיוון שחשש ממדיניותו החתרנית של נאצר בעולם הערבי וביבשת אפריקה, דווקא ישראל הייתה חשובה להתמודדותה של מרוקו נגד מצרים. במהלך הדיונים, "המסגרת" המשיכה להוציא מאות יהודים ממרוקו בדרך היס. בקיץ 1961 הוצאו מאות בני נוער יהודים ב"מבצע מוראל", במסווה של יציאה לנופש ובסיוע הארגון הבין-לאומי למען הילד בג'נבה. באוקטובר 1961 הוקפאו מבצעי העלייה החשאית. במשך שש שנים הוציאו חברי "המסגרת" ממרוקו במבצעים מגוונים ומורכבים יותר מ-35,000 אלף יהודים. הם חסכו מיהודים רבים סכנת רעב, מחלות ובערות, ואפשרו לילדיהם עתיד טוב יותר.

ב-27 בנובמבר 1961 החל "מבצע יכין", הכינוי למבצע העלייה החוקית-למחצה ממרוקו. חלק מאנשי "המסגרת" שינו זהות ופעלו בגלוי כמנהלי חברת ההגירה היהודית. בתחילת שנת 1961 היו במרוקו 164,216 יהודים - הקהילה היהודית הגדולה ביותר בארצות האסלאם. במשך שלוש שנות המבצע יצאו ממרוקו יותר ממחציתם, 89,742 איש.

אוטובוס עולים ממקנס לקזבלנקה, נובמבר 1964 (באדיבות יהודית יחזקאלי)

הידלדל, המשך קיומה היה השקעה לטווח הארוך מתוך הנחה - שלימים התאמתה - שההתמדה והתעוזה יאלצו את שלטונות מרוקו לפתוח את שעריה ליציאת היהודים.

הקונגרס היהודי העולמי תבע לחסל את המחותרת, מחשש לסיכון המשא ומתן עם שלטונות מרוקו. מנהיגו האמינו שהדרך היעילה היחידה היא דיפלומטיה שקטה. המשא ומתן נמשך שנים. המחלוקת עם שלטונות מרוקו התמקדה במספר היוצאים ובאופן היציאה. ממשלת ישראל הייתה מוכנה להסתפק ב-500-600 איש בחודש, אבל התעקשה על ניהול ההגירה בידי ארגון יהודי. האמון שנתנו מנהיגי הקונגרס בשלטונות מרוקו יצר מתיחות מתמדת עם ממשלת ישראל. כדי לשבור את הקיפאון בדיונים, העלו הראל, שרגאי ושרת החוץ גולדה מאיר תכניות למאבק גלוי, במטרה להפעיל את דעת הקהל העולמית נגד שלטונות מרוקו. ארצות הברית התנגדה לנקיטת צעדים בשל האינטרסים שלה במרוקו, וראשי יהדותה לא רצו לפעול בניגוד ל ממשלתם. חלק ממנהיגי יהדות מרוקו ביקשו מאחיהם בארצות הברית לא לפעול נגד המלך, וטענו שתחת שלטונו הם נהנים משוויון זכויות מלא. טענותיהם הופנו נגד התעמולה הציונית, המסיתה את היהודים לעלות לישראל. לגורמים בישראל היה ברור שכל עוד המנהיגות היהודית המרוקאית אינה מעוניינת להיאבק למען זכויותיהם של היהודים, הן הנשארים והן המהגרים, לא ניתן לצאת למאבק גלוי; הם נאלצו להבליג.